

TANTERVELMÉLET ÉS A FÖLDRAJZ

Ebben a fejezetben betekintést kap a magyarországi földrajz tantárgy rendszerváltozás utáni történetébe elsősorban a tanterveken keresztül. Megismerheti a háromszintű tantervi szabályozás és a tantervi koncepcióváltások lényegét, illetve tantervelméleti alapismereteket szerezhet. Ugyanakkor szembesülhet azzal, mennyire kevésbé formálják a tantervek az iskolai tanítási-tanulási gyakorlatot.

1. A FÖLDRAJZ TANTERVELMÉLETI KÉRDÉSEI

1.1. Tudomány és tananyag

Miről tanulnak a gyerekek az iskolai földrajzórán? Arról, hogy mi hol van a Földön, milyen a földrész, az ország, a táj, milyenek az emberek, mit termelnek ott – szinte biztos, hogy valami hasonló választ kap az emberektől a kérdésre. Azért válaszolnak így, mert általában azonosítják a **földrajz tantárgyat** a **földrajztudományról** alkotott képzetükkel. Azt gondolják, a tantárgy azt tanítja, amivel az azonos nevű tudomány foglalkozik. Ma már a földrajztudomány kutatási területe is jóval szélesebb annál, mint amit a társadalom nagy része gondol róla. De ha meg is egyezne a képzet a valósággal, akkor sem lehetne a földrajz tantárgy tananyaga a földrajztudomány csökkentett, mennyiségi kivonata. Különbözőek a tantárgy és a tudományterület céljai. A tantárgy felépítése nem követi szorosan a tudomány rendszertani struktúráját, az iskola képzési-nevelési céljainak megfelelően válogatott ismeretanyagokat közvetít. A tananyag mennyiségét, mélységét, időrendiségét pszichológiai, pedagógiai és didaktikai elvek szerint határozzák meg.

1.2. A tantervkészítés folyamata

Amióta tantervek irányítják az iskolai munka tartalmát, időrendjét és feldolgozási módszereit, a tantervek azonos folyamatok során alakulnak ki. (Természetesen az egyes tantervkészítési lépések intézményi hierarchiájában, a döntési mechanizmusban voltak eltérések az idők során, de a tantárgypedagógiai logika hasonló volt.)

1. A cél megfogalmazása (a tantárgy tanulásának céljai az adott iskolatípusban, az adott életkorban)
2. A célból adódó feladatok meghatározása
3. A tananyag kiválasztása
4. A kiválasztott tananyag elrendezése

1.3. A földrajzi tananyag kiválasztási szempontjai

A tantárgyi célok és feladatok a központi tantervekből következnek. Megismerésük, értelmezésük után tananyag kiválasztása következik, azaz azt vizsgálják, hogy optimálisan milyen szemléletű és tartalmú tananyag feldolgozásával lehetséges a célok megvalósítása. Lássuk, hogy mely szempontokat veszik figyelembe a tananyag kiválasztásakor!

1. A tananyag járuljon hozzá az iskolával és az iskolatípussal szemben megfogalmazott tantervi célok és feladatok megvalósulásához.
2. A tananyag biztosítsa a földrajz tantárgy tantervében **kiemelt nevelési, képzési, oktatási célok és feladatok** megvalósulását. Ez azt jelenti, hogy ne csupán a minél nagyobb ismeretanyag elsajátítását kívánja meg a tanulóktól, hanem tartsa szem előtt a képzési követelményeket, a készség- és kompetenciafejlesztési, valamint nevelési célokat és lehetőségeket is. A tananyagot elsősorban ezeken keresztül közelítse meg, ugyanakkor ne feledje, hogy ismeretek nélkül nem lehetséges készség- és kompetenciafejlesztés.
 - a. Olyan fogalmak, folyamatok, összefüggések elsajátítását kívánja meg, amelyek hozzájárulnak a tanulók **valóság-hű földrajzi képzeteinek**, egységes **földrajzi-környezeti gondolkodásmódjának** kialakulásához.
 - b. Olyan tevékenységek végzését igényelje, amelyek eredményeként a tanulók képesek lesznek **eligazodni a világban**, ismereteiket **alkalmazni tudják mindennapi életük során**.
 - c. Alkalmazza a **jellemzőség elvét**. Ez azt jelenti, hogy minden fogalmat, folyamatot, jelenséget az arra legjellemzőbb példák bemutatásával ismertessen meg. Az általános iskolában a fogalmak, a folyamatok, a jelenségek köre az egymást követő regionális földrajzi témakörök feldolgozása során folyamatosan bővül. Ezért

különösen nem mindegy, hogy a tanulók milyen példákon ismerik meg azokat mintegy modellként (pl. tipikus tájak földrajza, földrajzi övezetesség). Másfelől azt jelenti, hogy minden földrész, ország, táj megismerésekor csak a legfőbb jellemzőiket emelje ki, ezáltal is tanítsa a lényeges és a lényegtelen szétválasztását.

3. A tananyag alkalmazkodjon a **tanulók életkori sajátosságaihoz**, azaz hogy
 - olyan témájú és mennyiségű tananyagot válasszanak ki, amit a tanulók képesek befogadni az adott életkorban;
 - mindig támaszkodjon a tantervi előzményekre, vagyis építsen a tanulók által már birtokolt tudásra;
 - a tanulók a megismerés során az ismerttől az ismeretlen felé haladjanak: az oktatás alapszakaszában a szűkebb környezettől (pl. a lakóhelytől) az egyre tágabb felé (pl. hazánk nagytájainak megismerése után szerezzenek kitekintést Európára, majd a Föld egészére).

1.4. A kiválasztott tananyag elrendezésének elvei

A tanterv összeállításakor a tananyag kiválasztása után dönteni kell arról, hogy az abban lévő tartalmak milyen szervezeti és tartalmi keretekben kerüljenek a tanulók elé. Ez kétféle dologban kíván állásfoglalást: abban, hogy a kiválasztott tartalmak hogyan szerveződjenek tantárgyakká, majd pedig abban, hogy az egyes tantárgyakon belül milyen módon rendeződjenek.

A koncentráció elve

A koncentráció a pedagógiában különböző szaktudományi tartalmak, pedagógiai és metodikai eljárások közötti kapcsolatteremtést jelent. Tehát az elv arról szól, hogy a tanterv milyen szempontból kapcsolja össze a tartalmakat, eljárásokat, miként képez azokból tantárgyakat és tanegységeket (témaköröket, témákat). Ez négyféle módon valósulhat meg.

1. A hazai köznevelés struktúrája és hagyományai folytán alig él a koncentrációs lehetőségekkel. Leginkább **tartalmi koncentrációra** ad lehetőséget, tehát a különböző tudományterületekhez, tantárgyakhoz tartozó tartalmakat kapcsolják össze egy-egy tantárgy keretében.
 - Az **integrált tantárgy** több tudományág anyagát összedolgozza, egy rendszerbe foglalja, rendezőelve az egyes résztudományok egymással való kapcsolata. Ilyen hazánkban a környezetismeret (ami fizikai, kémiai, biológia, természetföldrajzi ismereteket, sőt társadalmi alapismereteket is tartalmaz).
 - A **komplex tantárgy** összefoglalja több tudományág ismeretanyagát, de azokat nem gyúrja össze, hanem csak egymás mellé helyezi. Példája hazánkban – céljaival

ellentétesen – általában a természetismeret⁶ tantárgy, ahol egyik órán fizikai, a következőn biológiai vagy földrajzi problémával foglalkoznak a tanulók. Akkor lenne valójában is komplex, ha egyes természeti komplex rendszereket problémaközpontúan vizsgálna.

- **Szintetizáló tantárgyra** a szó valódi értelmében nincs példa a magyar köznevelési rendszerben⁷. Ennek az a feltétele, hogy a korábban megszerzett ismereteket, tapasztalatokat magasabb szintézisbe hozza.
2. A **fejlesztési koncentráció** példái a tanulásmódszertani tantárgyak, valamint a Nemzeti alaptanterv tanulással kapcsolatos „keresztanterve” (NAT-1995), kiemelt fejlesztési területe, kompetenciaterülete (NAT-2012, 2020).
 3. A **módszertani koncentráció** a tantárgyak tanításának módszerei közötti kapcsolat-teremtést jelenti. Ilyen lehetne, ha például a természettudományos tantárgyak módszerbeli lényegét jelentő tevékenységeket (megfigyelés, viszonyítás, mérés, vizsgálódás, kísérletezés) egy tantárgy keretében ismernék meg a tanulók, nem külön a fizika-, a kémia-, a biológia- és a földrajzórán.
 4. Egyes **nevelési területek** is lehetnének koncentrációszervezők, gondoljon csak például az egészséges életmódra vagy a fenntarthatóságra nevelésre!

A tananyagelrendezés eltérő módjai

1. A **lineáris tananyagelrendezés** egyenes vonalban való előrehaladást jelent a tananyagban, vagyis a tanítási órák során újabb és újabb témakörök, témák kerülnek elő, amelyek tananyaga egymásra épül.
 - Ez lehet az **egyszerűbbtől a bonyolultabb felé** vagy a **közelítől a távoli felé** való haladás (pl. hagyományosan az alsó tagozatban a gyerekek a lakóhelyükkel foglalkoznak, majd Magyarországon néznek körül, és felső tagozatban megismerik a földrészeket).
 - Máskor viszont a megismerési folyamat éppen fordítva, **a távolítól a közeli felé** halad (pl. Az 1978-as földrajz tantervben a tanulók 6. osztályban előbb Afrikától indulva az Európán kívüli kontinensekről tanultak, és csak 7. osztályban ismerték meg Európát; a 2012-ben elfogadott kerettanterv szerint 7. évfolyamon előbb a távoli földrészek, 8. évfolyamon Európa, majd Közép-Európa, végül a Kárpát-medence-vidék, és benne Magyarország földrajza a tananyag).

⁶ 2020-21. tanévtől 5. osztálytól természettudomány tantárgy

⁷ A földrajznak lenne ez az alapvető küldetése középiskolában, ami nem valósulhat meg azért, mert tanulása hamarabb befejeződik, mint azoknak a tudományterületeknek, amelyek ismeretanyagát, szemléletét, az azokkal kapcsolatos készségeket szintetizálnia kellene.

2. A **koncentrikus tananyagelrendezési elv** szerint egy-egy már korábban feldolgozott téma, fogalom, folyamat, összefüggés ismét előkerül, de magasabb szinten, más vagy bonyolultabb összefüggésben. Legszébb példája – fontosságára való tekintettel – a Magyarország földrajzával kapcsolatos tananyag. A korábbi tantervek szerint feldolgozták az alsó tagozat végén 4. osztályban, a felső tagozat elején (5. osztályban) és a végén (8. osztályban), majd a középiskolában ismét helyet kapott.
3. A **spirális tananyagelrendezés** a lineáris és a koncentrikus elrendezés ötvözése. Tisztán lineáris vagy tisztán koncentrikus tananyag-elrendezésű tanterv nem létezik, mert a közoktatás 12 éves időtartama alatt jelentősen változnak a tanulók képességei, így olykor-olykor a már megismert témákhoz is vissza kell nyúlni a korábitól eltérő mentális fejlesztés és az egyes kompetenciaterületek fejlesztése érdekében.

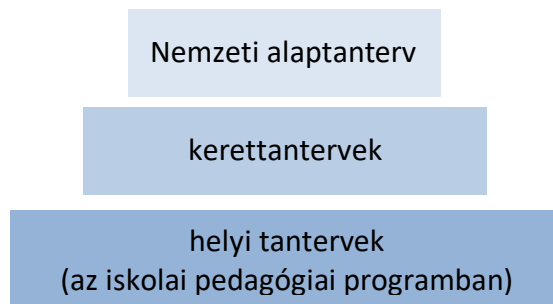
Kulcsfogalmak

földrajz tantárgy, jellemzőség elve, koncentráció elve, tartalmi koncentráció, fejlesztési koncentráció, módszertani koncentráció, komplex tantárgy, integrált tantárgy, integráló tantárgy, lineáris tananyagelrendezés, koncentrikus tananyagelrendezés, spirális tananyagelrendezés

2. HÁROMSZINTŰ TANTERVI SZABÁLYOZÁS A RENDSZER-VÁLTÁS UTÁN

2.1. A tantervi szabályozás háromszintű modellje

Az 1980-as évek végén világossá vált, hogy a tanulók tudásszintje általánosan és a földrajz tantárgy esetében is elmarad a kívánalmaktól. A központi tanterv – noha érvényben volt – már nem tudta betölteni a szerepét. Az iskolák járták a saját útjukat, maguk keresték a sikertelenségből kivezető utat. Bár már 1989-ben megkezdődtek egy új tanterv kidolgozásának munkálatai, csak 1995-ben született meg a Nemzeti alaptanterv. Vele egyidőben került sor a közoktatási törvény⁸ módosítására⁹, amely a magyar oktatás történetében először mondta ki, hogy **az iskolai nevelés és oktatás a helyi tanterv alapján történik**, amelyet az iskolában a tantestület készít a Nemzeti alaptanterv iránymutatásai szerint. Így a korábban használt egyetlen központi tanterv¹⁰ helyébe a helyi tantervek léptek. Ezzel az egyszintű szabályozást egy **háromszintű tantervi szabályozás** váltotta fel, amit 1998 szeptemberétől felmenő rendszerben, de egyszerre három szinten, az 1., a 7. és a 9. évfolyamon vezették be.

A háromszintű tantervi szabályozás modellje

2.2. A tantervi szintek összevetése

Az alaptanterv szintje

Jelenleg a szabályozás legmagasabb, meghatározó szintjét a **Nemzeti alaptanterv (NAT)** képviseli, amely a hagyományos értelemben nem is tanterv, hanem olyan állami dokumentum, amely alapján tantervek készülhetnek az iskolákban. Nemzeti, mert meghatározza az ország minden köznevelési intézményében folyó tartalmi munkát, a minden

⁸ 1993. évi LXXIX. törvény

⁹ 1995. évi LXXXV. törvény

¹⁰ Valójában sohasem szabályozta egyetlen tanterv a magyarországi közoktatást, mert az egyes iskolatípusokra (polgári iskola, általános iskola, szakközépiskola, gimnázium) akkor is külön tantervek készültek.

iskoláskorú gyermek számára egységesen átadandó műveltség-tartalmat¹¹. Azért alap, mert csupán iránymutatást jelent a konkrét tantervek, a helyi tantervek elkészítéséhez, műfaji sajátosságai nem egyeznek a hagyományos tantervek követelményrendszerével. Fő funkciója **a köznevelés elvi, szemléleti megalapozása**, de csak olyan mértékben, hogy ne korlátozza az iskolák önállóságát. Meghatározza a köznevelés céljait, tartalmi szakaszait, és összefoglalja az iskolában elsajátítandó műveltség kereteit.

Az 1995-ben elfogadott (és az 1998/99. tanévtől felmenő rendszerben az 1., a 7. és a 9. évfolyamon bevezetett) Nemzeti alaptanterv az **általános műveltség továbbépíthető alapjainak** megfogalmazását tartotta fontosnak az egyes életkori szakaszokban, a 2003-ban jóváhagyott (és a 2004/05. tanévtől felmenő rendszerben az 1. évfolyamtól bevezetett) NAT viszont inkább a szakaszokra vonatkozó **fejlesztési feladatok** meghatározását. A 2007. évi átdolgozást követően – miután hazánk az Európai Unió tagjává vált, és tanterveiben érvényesítenie kellett az integráció oktatási direktíváit – az alaptanterv a kulcskompetenciák értelmezését és a **kompetenciafejlesztési irányok** meghatározását tekintette küldetésének. A 2012. évi alaptanterv-módosítás¹² után (bevezetésére a 2013/14. tanévtől felmenő rendszerben az 1., az 5. és a 9. évfolyamon került sor) az elvi iránymutatás mellett fontos szerepet kapott benne az **új nevelési modell megalapozása** és a **köznevelés tartalmi kereteinek meghatározása**. A 2020-ban kiadott (és a 2020/21. tanévtől az 1., az 5., a 9., illetve a hatosztályos gimnáziumok 7. évfolyamán bevezetésre került) módosított Nemzeti alaptantervben ezek a célok további megerősítést kaptak. Ezen túl a hangsúlyt **a hazához, a nemzet történelméhez való kötődés**, a közös kulturális gyökerek és a generációk közötti kapcsolatok erősítésére helyezi.

A kerettantervek szintje

A köznevelés tantervi-tartalmi szabályozásának második, úgynevezett segítő szintjét a **kerettantervek** jelentik. Ezek már részletesebben kidolgozott dokumentumok, amelyek a Nemzeti alaptanterv útmutatásai alapján készülnek, kifejezik annak szellemiségét, tartalmi törekvéseit. Elsősorban azért van rájuk szükség, hogy segítsék az iskolák tantestületeit a helyi tanterv elkészítésében. Emellett a kerettantervek orientálják az állami vizsgák (pl. érettségi vizsga) követelményrendszerének, az országos mérés-értékelés módszereinek kidolgozóit, a tankönyvírókat, az oktatási eszközök és a tanítási segédletek készítőit. Azért tekinthetők keretjellegetűnek, mert követelményeik nem fedik le az oktatás teljes időtartamát. Az 1995–2012 években bevezetett alaptantervek alapján szakértők, alkotó műhelyek (pl. tankönyvírók, innovatív tantestületek) közreműködésével többféle kerettanterv készült ugyanarra az iskolatípusra, ugyanannak a korosztálynak a tanításához, de alkalmazásához miniszteri jóváhagyás (akkreditáció) volt szükséges. 2013-tól iskolatípusonként (pl. általános iskolák alsó

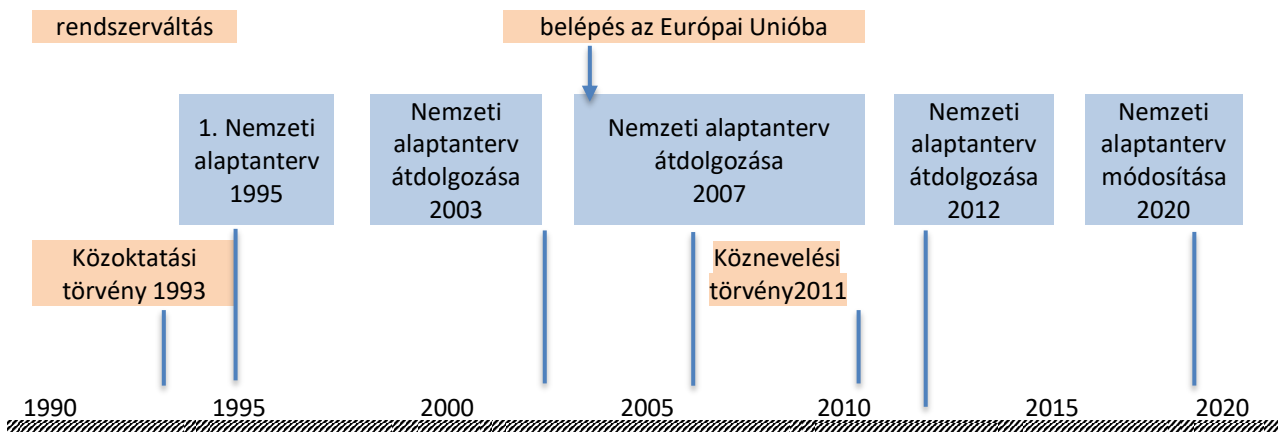
¹¹ Megjegyzendő, hogy a világ más országaiban használt „national” megnevezés Magyarország esetében nem pontos, mert csak az országhatárok között érvényes, nem a nemzet egésze számára.

¹² 110/2012. (VI. 4.) kormányrendelet

tagozata, gimnáziumok, szakiskolák) csak egy-egy kerettanterv¹³ szabályozza a helyi tantervkészítés folyamatát.

A helyi tantervek szintje

A háromszintű tantervi szabályozásban tulajdonképpen a helyi tantervek szintje a legfontosabb, hiszen elvileg a **helyi tanterv** fogalmazza meg részletesen, hogy mi történik a tanítási órákon az adott iskolában. Ez a dokumentum az iskolai pedagógiai program része, szaktanárok által, a tantestület közös megegyezésével készül. Elfogadása (és az iskola fenntartójának engedélyezése) után az iskola képzési, nevelési és oktatási terve, amely a teljes képzési idejére szól. Meghatározza, hogy az adott intézményben az egyes évfolyamokon mely tantárgyakat, hány órában tanulják a diákok, és részletesen felsorolja, hogy milyen módszerekkel dolgozzanak, illetve milyen követelményeket kell a tanulóknak teljesíteniük. Ez a szint hivatott biztosítani, hogy az iskola valós társadalmi igényeket elégítsen ki, és a tantervek valóban azokért a tanulókért készüljenek, akik abba az iskolába járnak.

Kulcsfogalmak

háromszintű tantervi szabályozás, Nemzeti alaptanterv, kerettanterv, helyi tanterv

¹³ 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet

3. A NEMZETI ALAPTANTERV, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A FÖLDRAJZI TARTALMAKRA

3.1. A Nemzeti alaptantervek koncepcióváltásai

A Nemzeti alaptanterv készítői úgy gondolkodtak az iskolai munkáról, hogy noha az oktatás, a nevelés és a képzés szétválaszthatatlan egységet alkot, **megnőtt a képzés jelentősége**, különösen a köznevelési rendszer alapszintjén. Tehát az alaptantervek és azok követelményrendszere (NAT-1995¹⁴, 2003¹⁵, 2007¹⁶, 2012¹⁷, 2020¹⁸) elsősorban ennek értelmében készült, persze a tantervi átdolgozások hangsúlyai különbözőek voltak. A koncepcióváltások és a tantervi fejlesztések nyomán immár **oktató, nevelő és fejlesztő iskoláról** beszélnek. A folyamatos koncepcióváltás jól érzékelhető, ha összehasonlítjuk az alaptantervekben megfogalmazott kiemelt fejlesztési területeket.

3.2. A Nemzeti alaptanterv műfaji sajátosságai

Az egyszintű tantervi szabályozás idején használt központi tantervek elveit és felépítését már megismerte. Hozzájuk képest lényegesen más sajátosságai vannak a háromszintű tantervi szabályozással megszületett központi tanterveknek, vagyis az alaptanterveknek¹⁹. Műfaji és szemléleti lényegüket az alábbiakban foglaljuk össze.

- A. **Háromkomponensű követelményrendszer** – A Nemzeti alaptanterv követelményrendszere lényegesen különbözik a korábbi tantervektől. A követelményrendszer az egyszintű szabályozásban használttól eltérően három: személyiségi, képzési és tartalmi összetevőre bontja a tanulókkal szemben támasztott elvárásokat. Tehát nemcsak az ismereteket veszi számba, hanem azokban az iskolai teljesítményekben is gondolkodik, amelyek a személyiség kibontakoztatásával, a tudás megszerzésével kapcsolatosak.
- B. **Háromszintű szabályozás a követelmények konkrét megfogalmazása nélkül** – A tanterv a tanulókkal szemben támasztott követelményeket három szinten fogalmazza meg. Amit leír az első szint, azt a többi már nem ismételi meg, csak alkalmazza és kibontja.
 - 1. szint: az alaptanterv bevezetőjében lévő **közös követelmények** (a 2012-es tantervtől a köznevelési feladatok és értékek, valamint a kulcskompetenciák

¹⁴ 130/1995. (X. 26.) Kormányrendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról

¹⁵ 243/2003. (XII. 17.) Kormányrendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról

¹⁶ 202/2007. (VII. 31.) Kormányrendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról

¹⁷ 110/2012. (VI. 4.) Kormányrendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról

¹⁸ 5/2020. (I.31.) Kormányrendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI.

4.) Korm. rendelet módosításáról

¹⁹ A többszám használata azért indokolt, mert 1995 és 2019 között öt alaptanterv született.

kifejtése), amely a teljes képzési szakasz filozófiája, célkitűzése, így minden műveltségi területre érvényes.

2. szint: az egyes műveltségi területek bevezetője összefoglalja az adott terület teljes képzési időszakára vonatkozó **alapelveket és célokat**.

3. szint: a fejlesztési szakaszokra (pl. 7–8. és 9–12. évfolyamra) vonatkozó **fő témaköröket** és elvárando **tanulási eredményeket**.

C. **Függetlenség az iskolatípusoktól** – Az egyszintű tantervi szabályozás időszakában született tantervek mindig iskolatípusonként (pl. általános iskolai, gimnáziumi, szakközépiskolai²⁰ tanterv) és osztályokra bontva fogalmazták meg követelményrendszerüket, tehát a használója mindig pontosan tudhatta, hogy az egyes képzési formákban melyik évfolyamon miről és mit kell tudniuk a tanítványoknak. A NAT azonban kezdetben nem foglalt állást egyetlen iskolaszervezeti típus mellett sem (nyilvánvalóan azért, mert az 1990-es évektől békésen megfértek egymás mellett a nyolcosztályos általános iskolák, a hatosztályos alapiskolák, a négy-, a hat- és a nyolcosztályos gimnáziumok). A 2012-es és a 2020-as alaptanterv alapvetően a 8+4-es iskolaszervezeti típushoz illeszkedik, de összeegyeztethető a többi típussal is, az azok közötti átjárhatóságot elvileg biztosítja.

D. **Évfolyamok helyett életkori szakaszolás** – Az első Nemzeti alaptanterv a kötelező közoktatás akkor érvényes időtartamára (a tanulók 16. életévéig), azaz az 1–10. évfolyam számára dolgozta ki a követelményrendszert, a 11–12. évfolyam tartalmi szabályozását az érettségi követelményrendszerre bízta. A tíz évet **két** nagy **életkori szakaszra** osztotta: az 1–6. évfolyam közötti **alapszakaszra** és a 7–10. évfolyam közötti szakaszra. A követelményeket alapvetően a nagy életkori szakaszok végére (a 6. és a 10. évfolyamra) vonatkozóan fogalmazta meg, a többféle iskolaszervezet miatt azt kétéves szakaszokra bontotta. E tagolás azóta is érvényes, de a 2003-as alaptanterv-módosítás óta a Nemzeti alaptanterv újra a 12. évfolyam végéig szabályoz, mert a középfokú oktatás általában akkor fejeződik be. A 2012-es NAT alapvetően **alapfokú** (1–8. évfolyam) és **középfokú** (9–12. évfolyam) **nevelési-oktatási szakaszról** beszél (de a követelményrendszerben megtartotta a kétéves életkori szakaszokat).

Évfolyam	Szakasz neve	Célja
1–2.	bevezető	az óvodából az iskolába való sikeres átmenet
3–4.	kezdő	iskolai teljesítmények tantervnek való megfelelésének elérése
5–6.	alapozó	tanulási kulcskompetencia kialakítása
7–8.	fejlesztő	a kulcskompetenciák fejlesztése
9–10/11.	általános műveltséget megszilárdító	az iskolai műveltség megszilárdítása
10/11–12/13.	általános műveltséget elmélyítő, pályaválasztási	felkészítés a továbbtanulásra és a munkaerőpiacra

A köznevelési rendszer életkori szakaszai és azok céljai (NAT-2007 alapján)

²⁰ A szakközépiskola megnevezés az akkori elnevezést fedi, vagyis az érettségit adó szakképzést (ma szakgimnázium).

E. **Műveltségi területek a tantárgyak helyett** – Az első NAT azt kívánta sugallni, hogy a hagyományos tantárgyi rendszer újragondolásra szorul, mert a tantárgyi szerkezet több szempontból nem igazodik az élethez, a társadalom igényeihez. Így az alaptanterv a közoktatás tartalmát és tevékenységrendszerét tantárgyak helyett **műveltségi területekbe** rendezte, amelyekből tetszőlegesen szervezhetőek tantárgyak az iskolák céljainak és lehetőségeinek megfelelően²¹. Egyes műveltségi területek egy-egy hagyományos tantárggyal azonosak (pl. matematika), mások több hagyományos tantárgy tudásanyagát fogják össze (pl. a természettudomány biológiai, kémiai, fizikai és részben földrajzi tartalmakkal), és vannak olyanok is, amelyek tartalmának megfelelő tantárgyak korábban nem voltak a magyar oktatási rendszerben (pl. technológia). Az alaptanterv tíz, 2020-tól kilenc műveltségi területben foglalja össze a fejlesztési követelményeket és a hozzájuk kapcsolódó témaköröket, amelyek az egyes életkori szakaszokban meghatározzák az oktatás tartalmát és módszereit minden iskolában. Ez a szerkezet a későbbi átdolgozások során is megmaradt (legfeljebb időtartamukban és elnevezésükben volt kisebb változás). A földrajzi alapismeretek 2020-ig az 1–6. évfolyamon az Ember és természet műveltségi területben kaptak helyet, kiemelten és koncentráltan azonban a 7–10. évfolyamon, a Földünk – környezetünk területben. A 2020-as tantervi módosítás után a 3–10. évfolyamon a **Természettudomány és földrajz műveltségi területbe** kerültek.

11–12. évfolyam	Magyar nyelv és irodalom	Idegen nyelvek	Matematika	Ember és társadalom	Ember és természet	Földünk–környez. ²²	Művészetek	Informatika	Életvitel és gyakorlat	Testnevelés és sport
9–10. évfolyam										
7–8. évfolyam										
5–6. évfolyam										
1–4. évfolyam										

Műveltségi területek a Nemzeti alaptantervben (NAT-2012)

11–12. évfolyam	Magyar nyelv és irodalom	Idegen nyelvek	Matematika	Történelmem és állampolgári ism.	Természettudomány és földrajz ²³	Művészetek	Technológia	Testnevelés és egészségfejlesztés
9–10. évfolyam								
7–8. évfolyam								
5–6. évfolyam								
1–4. évfolyam								

Műveltségi területek a Nemzeti alaptantervben (NAT-2020)

²¹ 2020-as módosítással a műveltségi területek lényege megszűnt, azokat mint tantárgycsoportokat kezeli a dokumentum.

²² A NAT Földünk–környezetünk műveltségi területe 5–12. évfolyamra határozta meg a követelményeket, de időkeretet csak 5–10. évfolyam között javasolt hozzá, továbbá a kerettantervek ezt „felülírták” azzal is, ahol csak 7–10. évfolyam között biztosították rá időkeretet.

²³ A földrajz területre a NAT csak 7–10. évfolyam között ad időkeretet.

F. **Tanterv óraszámok nélkül** – Amikor az alaptanterv nem adott meg kötelező tantárgyakat, csak műveltségi területeket, akkor óraszámokat sem adhatott. Helyette javaslatot tett arra, hogy az oktatásra fordítható idő hány százalékát használják fel a megfogalmazott követelmények feldolgozására. Pl. a Földünk – környezetünk műveltségi területre ajánlott 4–8% a kötelező tanulói óraszámok alapján heti 1 vagy 2 órát jelentett. Az alaptanterv az óraszámok elosztását a tantestületekre bízta a helyi tanterv elkészítésekor²⁴. Az időkeretek javaslatok, azokat a keret- és helyi tanterv módosíthatja (a törvényben meghatározott kötelező óraszámkereteken belül). A 2020-as NAT-módosítás során a százalékos értékek helyett **ajánlott tantárgyi óraszámok** szerepelnek.

Alaptanterv	5–6. évfolyam	7–8. évfolyam	9–10. évfolyam
NAT-1995	–	4–7 %	4–7 %
NAT-2003	4–8%	4–8%	4–8%
NAT-2007	4–8%	4–8%	4–8%
NAT-2012	2–4% ²⁵	4–8%	5–8%

A Földünk – környezetünk műveltségi terület oktatására javasolt időkeret a Nemzeti alaptantervekben

	5–6. évfolyam	7–8. évfolyam	9–10. évfolyam ²⁶
Alapóraszám a kétéves szakaszra	4	12	16
Ebből földrajz óraszám a évfolyamonként	–	2/1 óra	2/1 óra

A Természettudomány és földrajz műveltségi terület oktatására javasolt időkeret a 2020-ban módosított Nemzeti alaptantervben

G. **Spirálisan bővülő tudáselemek** – Az egyes életkori szakaszokban a gyerekek eltérő motivációkkal, értelmi, gondolkodási és tanulási készségekkel, attitűdökkel rendelkeznek, ezért egyetlen oktatási szakasz sem törekedhet lezárt tudásrendszer kialakítására. Ebből következik, hogy a **tananyagelrendezés elve spirális**, vagyis bizonyos ismeretkörök feldolgozására többször (legalább két szinten, az alapfokú és a középfokú oktatás szintjén) sor kerül különböző mélységben, eltérő nézőpontból és szemlélettel. Pl. Magyarország földrajza az 5–6., a 7–8. és a 9–10. évfolyamon is tananyag, de még előzményként alsó tagozatban is vannak alapelemei.²⁷

²⁴ A háromszintű tantervi szabályozásra való átállást követően a hagyományos tantárgyak órászámai drasztikusan csökkentek, mivel az első NAT bevezetésével egyidőben került sor a közoktatási törvény módosítására – 1996. évi LXII. törvény –, amely átlagosan 11%-kal csökkentette az oktatásra fordítható időkeretet, így a korábbi 12 tantárgy helyett 23 műveltségi kör tartalmát kell feldolgozni az iskolában jóval kevesebb idő alatt.

²⁵ A NAT-ban 5–6. évfolyamon is van a Földünk – környezetünk műveltségi terület feldolgozására javasolt időkeret, de ezt az ugyanazon minisztérium által kiadott kerettanterv már figyelmen kívül hagyja.

²⁶ Gimnáziumokra, szakgimnáziumokra, technikumokra vonatkozik.

²⁷ Megjegyzendő, hogy az első NAT lineáris tananyagelrendezést alkalmazott, a 10. évfolyam végére kívánt lezárt tudást nyújtani a tanulóknak.

- H. **A tartalom nem fedi le az oktatási idő egészét** – A háromszintű szabályozás lényegéből fakadóan az alaptantervben megfogalmazott követelmények körét és terjedelmét úgy határozták meg, hogy annak teljesítése ne töltsen ki a rendelkezésre álló teljes időkeretet (évi óraszámot). Hiszen az a cél, hogy az iskolák igazodjanak tanulók képességeihez, társadalmi hátterük iskolával szemben támasztott igényeihez, a helyi adottságokhoz és az ezeknek megfelelő fejlesztéseket, tartalmakat építsék be a helyi tantervükbe. A Nemzeti alaptanterv különböző változatai eltérően definiálták szerepüket és a felhasznált időkeret arányát.
- I. **Feldolgozási sorrend nélküli iránymutatás** – Az alaptanterv egyfajta a tanítási-tanulási folyamatot meghatározó, műveltségi körökbe csoportosított irányelv gyűjtemény. E műfaji jellemzőből következik, hogy mint ahogyan a műveltségi körök tematikus leírásából nem derül ki a tananyagfeldolgozás mélysége, úgy sorrendisége nem jelenti a tanórai feldolgozás sorrendjét.

3.3. A földrajzi-környezeti műveltségi tartalom helye és értelmezése a köznevelés alapozó szakaszában

A műveltségi területek létrehozásának eredetileg az volt az alaplogikája, hogy elősegítse integrált, komplex ismeretszerzési rendszerek kialakulását az iskolában. A földrajzi tartalmak – amelyek önmagukban is összetettek, hiszen természet- és társadalomtudományi alapokon is állnak – azonban nem kerültek az oktatás minden szintjén egy műveltségi területbe.

Az első Nemzeti alaptantervben az alapszakaszban (1–6. évfolyamon) nagy részük az **Ember és természet műveltségi terület** Természetismeret részterületébe került, kisebb hányaduk pedig az Ember és társadalom műveltségi terület Társadalmi ismeretek részterületébe, mert más integrációs elvekhez igazították. 7–10. osztályban azonban önálló műveltségi területet (Földünk és környezetünk) kapott. A 2003. évi NAT-tól kezdve azonban ellentmondásosabb a helyzet, mert az 5–6. évfolyamon földrajzi tudással kapcsolatos követelmények az Ember és természet, valamint a Földünk – környezetünk műveltségi területben egyaránt vannak. Legfőbb oka az, hogy az alapképzés szakaszában a természettudományos ismeretkörök integrálására törekuszenek. Sajnos azonban ezzel a földrajzi-környezeti logika egymásra épülése sérül egyfelől azáltal, hogy a 7. évfolyamtól kezdődő földrajzi műveltségi terület alapozása a későbbiekétől eltérő logikára épül. Másfelől azáltal, hogy a tantárgy társadalomföldrajzi alapozása megszűnt, mert a földrajzi ismeretek nagy része a természetismeret műveltségi részterületben kapott helyet társadalomföldrajzi tartalmak nélkül. A természetismeret műveltségi részterületet aztán „tantárgyasították”, aminek az lett a következménye, hogy a társadalomtudományokkal összefüggő tantárgyak alapozás nélkül maradtak. Az alaptanterv – lényegéből fakadóan – elvileg lehetőséget adott másfajta tantárgyi rendszer kialakítására is a helyi tantervekben (pl. 5. osztálytól önálló földrajz tantárgy

tanulására), de a tapasztalat szerint ezzel a lehetőséggel nem éltek az iskolák. Mindezek alapján 2012-től nehéz volt megmondani, hogy mely földrajzi-környezeti tartalmakkal kell foglalkozni 5–6. évfolyamon, és még nehezebb átlátni a teljesítendő követelményeket. Az Ember és természet műveltségi területben a közműveltségi tartalmak 1–4. és 5–6. évfolyamra vannak bontva, a Földünk – környezetünkben viszont az 5–8. évfolyamos követelmény összevontan szerepel, de az Ember és természetétől eltérő tartalmi egységekben. Tovább bonyolítja a helyzetet a 2020-as tantervi módosítása azzal, hogy bevezette a **Természettudomány és földrajz műveltségi területet**, de csak a 3. évfolyamtól kezdve. Benne földrajzi tartalmak a 3–4. évfolyamon a környezetismeret, az 5–6. évfolyamon a természettudomány, a 7–10. évfolyamon pedig a földrajz részterületben (tantárgyban) kaptak helyet.

Mivel a tantervi váltás felmenő rendszerben történik, néhány évig még párhuzamosan lesz jelen a köznevelési rendszerben a 2012-es és a 2020-as Nemzeti alaptanterv követelmény-rendszere. Így mindkettő ismeretére szükségünk van.

Földrajzi tartalmak a 2012-es Nemzeti alaptanterv szerint az alapozó szakaszban

Mely földrajzi közműveltségi tartalmak szerepelnek a 2012-es tanterv **Ember és természet** műveltségi területében? Az 1–4. évfolyam és az 5–6. évfolyam szintjén ugyanazok a tematikus egységek ismétlődnek, részben más megközelítésben, de hasonló tevékenységekhez kapcsolódva, a hagyományostól és a tudományok rendszerétől is eltérő, nehezen követhető rendszerben.

- *Rendszerek:* irány- és távolságmeghatározás; világtájak, térképjeltek; alaprajz, nagyítás és kicsinyítés, térképmásolás; a települések infrastruktúrája; a lakóhely története és természeti környezete; rendszer és környezet kapcsolata, rendszerek egymásba ágyazódása, hierarchiája; szerveződési szintek és hálózatok.
- *Felépítés és működés kapcsolata:* a Föld alakja, mozgásai és következményeik; éghajlati övezetek, időjárás és éghajlat; Nap, Naprendszer, égitestek egymáshoz viszonyított helyzete, mozgásai; Világegyetem: csillagok, csillagképek; távolság-viszonyítás.
- *Állandóság és változás:* információ mint a változásokat irányító hatás (tervrajz, útiter); körfolyamatok (vízkörforgás, újrahasznosítás, hulladékgazdálkodás); ciklusok a természetben (napszakok, évszakok, éghajlatváltozások); iránymérés, helyzet-meghatározás.
- *Környezet és fenntarthatóság:* időjárási jelenségek, folyamatok; táj és ember kapcsolata a Kárpát-medencében; időjárás és éghajlat hatása az épített környezetre; környezeti állapot, fenntarthatóság; a Kárpát-medence és hazánk nagytájai, természeti adottságaik, nemzeti parkok, tájvédelmi körzetek.

A **Földünk – környezetünk műveltségi területben** földrajzi tartalmak csak 5. évfolyamtól szerepelnek, amelyek az Ember és természet műveltségi területben lévőtől eltérően, a földrajzi rendszerhez igazodva jelennek meg.

- *Tájékozódás a földrajzi térben:* közvetlen környezet, lakóhely és tája, haza; földrészek és óceánok; térhierarchia, térnagyságrendek; térábrázolások, térképfajták, földrajzi fókuszterület.
- *Tájékozódás az időben:* napi és évi időegységek; időnagyságrendek, időtartamok példái; földrajzi-környezeti folyamatok időrendjének példái.
- *Tájékozódás a környezet anyagairól:* szűkebb és tágabb környezetben előforduló ásványok, kőzetek, nyersanyagok, energiahordozók, talajtípusok példái; környezetet károsító anyagok, hatásai.
- *Tájékozódás a környezet kölcsönhatásairól:* felszínformálódás, felszíni és felszín alatti vizek, talajtípusok hazai példái; időjárási-éghajlati jelenségek, légköri alapfolyamatok; éghajlati elemek változásai, éghajlat-módosító tényezők, éghajlatok, társadalmi-gazdasági hatások hazai példái; égitestek látszólagos mozgása, a Föld mozgásai és következményei.
- *Tájékozódás a hazai földrajzi, környezeti folyamatokról:* a Kárpát-medencevidék különböző adottságú nagytájainak természetföldrajzi és társadalmi-gazdasági jellemzői, a magyarországi régiók földrajzi összefüggései, természet- és környezetvédelme.

Földrajzi tartalmak a 2020-ban módosított Nemzeti alaptanterv szerint az alapozó szakaszban

A 2020-as módosítás eredményeként a NAT-ban tartalomról – ismét – alig esik szó. 3–4. évfolyamon a **környezetismeret**, 5–6. évfolyamon pedig a **természettudomány** tantárgyban az alábbi földrajzi **témakörökkel** foglalkoznak:

- megismerési (később megfigyelési és mérési) módszerek;
- tájékozódás az időben;
- tájékozódás a térben;
- anyagok és folyamatok.

A hangsúlyt az alaptanterv a tananyagtartalom helyett a nevelési-oktatási szakasz végére elérendő **tanulási eredmények** megfogalmazására helyezi. A természettudomány tantárgyban az általános követelmények az alábbiak:

- megfigyelések, összehasonlítások, csoportosítások, mérések és kísérletek végzése és azokról beszámoló készítése (szóban, írásban, rajzban);
- információk önálló értelmezése, azokból következtetések levonása;
- irányított kutatások végzése nyomtatott és digitális források alapján;
- felelősségtudat a környezet iránt;
- érdeklődés a természettudomány iránt.

A földrajzi tartalmakkal kapcsolatban az alábbi tanulási eredményeket kell teljesíteniük a tanulóknak:

- felismerni, megfigyelni a környezetben előforduló anyagokat (levegő, víz, talaj, kőzet stb.), ismerni azok tulajdonságait és felhasználhatóságát;
- önállóan végezni becsléseket, méréseket, kísérleteket;
- megfigyelni időjárási folyamatokat, magyarázni okainak és következtetni azokból;
- éghajlati adatokat mérni, azokkal számolni, leolvasni Magyarországra vonatkozó adatokat éghajlati diagramról és térképről;
- megérteni és modellezni a Föld napi és évi mozgásait és azok kapcsolatát az idővel;
- meghatározni földrajzi objektumok térbeli helyzetét;
- tájékozódni földgömbön és térképen, használni a térképi jelrendszert és a különböző térképfajtákat;
- felismerni térképen a kontinenseket, megfogalmazni Magyarország tényleges és viszonylagos földrajzi fekvését;
- felismerni és megnevezi térképen a hazai folyókat és állóvizeket, képesnek lenni jelölni azokat és a jelentősebb városokat a térképen;
- tájékozódni a terepen térképvázlat, iránytű és GPS alapján;
- készíteni térképvázlatot valóságmegismerés és útvonaltervet különböző szempontok alapján;
- összefüggő rendszerként értelmezni a földi szférák működését, ismerni a természeti erők szerepét a felszínformálódásban, példákat hozni azok összefüggéseire.

3.4. A földrajzi-környezeti műveltségi tartalom helye és értelmezése a földrajzi műveltségi területben

Földrajzi tartalmak a 2012-es Nemzeti alaptanterv szerint

Az alapképzést követő fejlesztési szakasz a földrajzi műveltségi kör esetében a 7–10. évfolyamot jelenti, amelynek céljait és követelményeit már csak egy, a Földünk – környezetünk műveltségi területben olvashatjuk²⁸. A **Földünk – környezetünk műveltségi terület újfajta szemléletet** hozott a magyarországi földrajzoktatásba. Noha a NAT-módosítások során többször változott a tartalma, az alapkonceptiója és a szemlélete 1995 óta változatlan. Célkitűzéseinek lényege az alábbiakban foglalható össze:

- A **földrajzi** tartalmak elválaszthatatlanok a **környezeti tartalmaktól**, azokkal szerves egységet alkotnak. A tanulási folyamat során a tájak természeti és társadalmi jellemzőinek, kapcsolattrendszereinek felismertetésével kívánja elérni, hogy a tanulók **értsék az ember és a környezet viszonyát**. A sokféle, olykor egymásnak ellentmondó térbeli kölcsönhatás felismertése, az ember természet-átalakító tevékenységének

²⁸ Az itt megfogalmazottak – a hagyományok alapján – a földrajz tantárgy keretében valósulnak meg.

megláttatása vezethet el a gyerekekben a **környezettudatos életmód** fokozatos kialakulásához.

- A természetföldrajzi és a társadalom-földrajzi folyamatok belső és egymással való kapcsolatainak a felismertetésével alakítja a tanulóknak az **összefüggésekben való gondolkodás képességét**.
- A földrajzi-környezeti tartalmak tanulása során sajátítják el a gyerekek a lényeg kiemelésének, a tapasztalatok leegyszerűsítésének módszereit, ami alapja a **modellekben való gondolkodás** készségének. Az elaprózott tényszerű, lexikális ismeretekkel (pl. topográfia, termelési adatok) szemben a földrajzi folyamatokat, kapcsolatrendszereket modellszerűen ismerik meg, amely modellek – szükség esetén – konkrét tényekkel tölthetők meg.
- A földrajztanítás arra fókuszál, hogy a tanulók felismerjék a **földrajzi környezet és az életmód** kapcsolatrendszereit, kölcsönkapcsolataikat, elgondolkodjanak a hasonlóságok és az eltérések okain. Nem elsősorban tanári magyarázatok által, hanem problémamegoldáson alapuló helyzetekben felismerik a természeti környezet és a köznapi élet jelenségeiben, folyamataiban a földrajzi összetevőket, értelmezésük és mindennapi életük során alkalmazzák a földrajz-környezeti tudást, a fenntartható fejlesztés elveit.
- Helyzet- és esetelemzések során a gyerekek **felismerik**, majd **értelmezik** a földrajzi helyek és az emberek, társadalmi csoportok közötti különféle típusú **függőségeket**, amelyek jelentős része a természeti és társadalmi erőforrások egyenlőtlen eloszlásából fakad. Ugyanakkor a függőségi rendszerek továbbgondolásával felismerik a regionális és a nemzetközi **együttműködések szükségességét**.
- A földrajzi környezet folyamatainak megértése és az értelmes, tudatos állampolgári lét nem nélkülözheti a gazdasági-pénzügyi tudást, amelynek kialakulását segíti a földrajztanulás a **közgazdasági szemlélet** elsajátításával, a gazdasági, a pénzügyi és a vállalászati ismeretek arányának növekedése következtében.
- A regionális tanulmányok során alapozódik meg a tanulóknak az egészséges **nemzeti és regionális identitástudat**, amely alapja lehet más népek megértésének, elfogadásának is. A szűkebb és a tágabb környezet, a haza, a Kárpát-medence megismertetésével kezdődnek a földrajzi jellegű tanulmányok, azzal végződnek általános iskolában, és középiskolában is visszatérnek hozzá a közép-európai régió gazdasági, társadalmi és környezeti összefüggéseinek feldolgozásával.
- A tanulók életkori sajátosságai miatt a **regionális földrajz** továbbra is az általános iskolai szinten domináns, de a középiskolában is jelen van. A magasabb szinten való ismételt megjelenése azonban nem „újratanulást” jelent. 7–8. évfolyamon a területi megközelítés, elsősorban a regionális összefüggések, a természeti és a társadalmi tényezők összefüggéseinek felismertetése a célja. 9–10. évfolyamon a regionális földrajz nem szisztematikus földrajzi áttekintést jelent (például a természetföldrajzi szempontok csak annyiban kapnak helyet benne, amennyiben meghatározzák a

társadalmi-gazdasági életet). Problémacentrikusan, egy-egy folyamat, tendencia, következmény példával való alátámasztása logikájával történik.

- A korábbiaknál erősebb az **általános földrajzi megközelítés** szerepe az alapozó szakaszban. Erre azért került sor, hogy mintegy modellszerűen ismertesse meg a gyerekekkel az általános érvényű földrajzi-környezeti jelenségeket, összefüggéseket, amelyek aztán mint váz felöltöztethetők regionális tényekkel.
- Az alaptanterv a földrajzi-környezeti tudás elmélyítését egy koncentrikusan az előzményekre épülő **szintetizáló szakasszal** oldja meg a 9–10. évfolyamon. Itt olyan témák (pl. a földrajzi övezetesség, a világ globális problémái, a világ társadalmi-gazdasági helyzete) feldolgozása történik, amelyek igénylik a korábban megszerzett ismeretek felelevenítését, összefüggéseikben való vizsgálatukat, újragondolásukat és ezzel a korábbiaktól eltérő összefüggésekbe való helyezésüket.

A Földünk – környezetünk műveltségi terület részletes követelményrendszerében az alábbi témakörök szerepelnek, amelyeket az iskolák többsége továbbra is önálló **földrajz** tantárgy keretében tanít:

- *A tér és ábrázolása*
 - 7–8. évfolyam – logikai térképolvasás;
 - 9–10. évfolyam – térmegismerés és térábrázolás; úrkutatás és távérzékelés; geoszférák és funkcionális terek.
- *Az idő*
 - 7–8. évfolyam – történeti és földtörténeti idő, földrajzi és földtani folyamatok időléptéke, földtörténeti események időrendje;
 - 9–10. évfolyam – időegységek számításának alapjai; folyamatok időskálája, időnagyságrendek, időrendek.
- *A természeti környezet és jelenségei*
 - 7–8. évfolyam – anyagok; geoszférák és alapfolyamataik, társadalmi-gazdasági következményeik, veszélyhelyzetek; földrajzi övezetesség megnyilvánulásai; égitestek látszólagos és valós mozgásai, következményei;
 - 9–10. évfolyam – anyagi rendszerek és jelentőségük; geoszférák felépítése, anyag- és energiaforgalom, áramlási rendszerek; komplex földrajzi övezetesség; Világegyetem, Naprendszer, Föld folyamatai és következményeik.
- *A társadalmi-gazdasági tér szerveződése és folyamatai*
 - 7–8. évfolyam – a kulturális élet földrajzi alapjai; természeti erőforrások, gazdasági szektorok szerepe; földrészek, országok szerepe a világgazdaságban; gazdasági együttműködések;
 - 9–10. évfolyam – demográfiai helyzet és urbanizáció; településhierarchia; erőforrás-gazdálkodás; gazdasági és társadalmi fejlettség területi különbségei; globális világgazdaság működése; társadalmi-gazdasági mobilitás; integrálódás.
- *A földrajzi tér regionális szerveződése*

- 7–8. évfolyam – Magyarország és a Kárpát-medence földrajza, nemzeti kultúra, magyarság, hungarikumok; földrajzi környezet és életmód kapcsolata Európában és a távoli földrészeken; tipikus tájak;
- 9–10. évfolyam – regionális fejlettségkülönbségek Magyarországon, hazánk kapcsolódása a regionális, európai és világ erőterekbe; régiószerveződés; európai erőter, az Európai Unió földrajzi alapjai; a világgazdaságban eltérő szerepet betöltő országcsoportok.
- *Globális kihívások*
 - 7–8. évfolyam – életminőség különbségei; fogyasztási szokások változása és életmód; fenntarthatóság; védett értékek;
 - 9–10. évfolyam – globális társadalmi, gazdasági, környezeti problémák és megoldási lehetőségeik; gazdasági növekedés, tudatos vásárlói és fogyasztói magatartás, fenntartható erőforrás-gazdálkodás; felelős környezeti magatartás, egyéni és szervezett szerepvállalás.

Földrajzi tartalmak a 2020-as Nemzeti alaptanterv szerint

A Természettudomány és földrajz műveltségi terület földrajzi részében megfogalmazott célok alapvetően nem változtak a korábbiakhoz képest. Azonban kiemelendő néhány hangsúlyeltolódás. Cél, hogy a földrajz tantárgy...

- alakítsa ki az **empatikus** és **problémamegoldó gondolkodás** képességét, az érvek ütköztetésén alapuló vitakultúrát a térségi társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek földrajzi okainak és következményeinek elemzésével;
- fejlessze a **pénzügyi döntési készséget** a mindennapi életben hasznosítható pénzügyi-gazdasági ismeretek felhasználásával;
- alakítsa ki a toleráns gondolkodást és magatartást napjaink társadalomföldrajzi folyamatainak bemutatásával;
- járuljon hozzá az aktív, kreatív és rugalmas állampolgári gondolkodás és **vállalkozásra kész attitűd** kialakulásához;
- alakítson ki cselekedni képes és a környezetért felelőséggel tenni akaró magatartást a kölcsönhatások elemzésével; környezettudatos, a fenntarthatóság elveit szem előtt tartó gondolkodást;
- fejlessze tudatos eszközhasználóvá válásához szükséges **digitális kompetenciát** a térinformatika és az infokommunikációs eszközök célszerű használata révén;
- a szintetizáló tananyag segítse elő a tanulók **pályaválasztását**.

A földrajz tantárgy a földrajzi tartalmakat az általános iskolában a tipikus természet- és társadalomföldrajzi folyamatokra, összefüggésekre felfűzve mutatja be. Vizsgálódásának középpontjában a **földrajzi eredetű problémák** és azok komplexitása áll. Középiskolában a természeti és társadalmi környezet **összefüggéseivel** és kölcsönhatásaival foglalkozik a tananyag.

A földrajz tantárgy az alábbi **témaköröket** dolgozza fel:

- 7–8. évfolyamon
 - Tájékozódás a földrajzi térben
 - Közvetlen lakókörnyezetünk földrajza
 - Magyarország földrajza
 - A Kárpát-medence térsége
 - Európa és a távoli kontinensek eltérő fejlettségű térségei, tipikus tájai
 - A földrajzi övezetesség rendszere
 - A pénz és a munka világa
- 9–10. évfolyamon
 - Tájékozódás a kozmikus térben és az időben
 - A kőzetburok
 - A légkör
 - A vízburok
 - A geoszférák kölcsönhatásai és összefüggései
 - Átalakuló települések, demográfiai problémák a 21. században
 - A nemzetgazdaságtól a globális világgazdaságig
 - Magyarország és a Kárpát-medence a 21. században
 - A pénz és a tőke mozgásai a világgazdaságban
 - Helyi problémák, globális kihívások, a fenntartható jövő dilemmái

Kulcsfogalmak

Nemzeti alaptanterv, fejlesztési követelmények, közműveltségi tartalom, műveltségi területek, Földünk – környezetünk műveltségi terület, Ember és természet műveltségi terület, Természettudomány és földrajz műveltségi terület

4. A KERETTANTERVEK A FÖLDRAJZI TUDÁSÉPÍTÉS SZEMPONTJÁBÓL

4.1. A kerettantervek műfaji sajátosságai

A köznevelési törvény abból a tantervkészítési logikából indult ki, hogy a Nemzeti alaptanterv szerint különféle tantervi minták segítségével készülnek a helyi tantervek. Ám a közbülső lépés, a tantervi minták kidolgozása csak helyyel-közzel valósult meg az 1990-es években. Így ahány intézmény, annyiféle tanterv alapján dolgozott, ami súlyos problémákat okozott az iskolát váltó tanulók esetében. A háromszintű tantervi szabályozás hiányzó láncszemét kívánták pótolni 1998-ban a minisztériumi **kerettantervek**²⁹ kiadásával. A kerettanterveket a 2001/2002. tanévben felmenő rendszerben vezették be az oktatás három szintjén: az 1., az 5. és a 9. évfolyamon. Iskolatípusonként csak egy-egy kerettanterv készült azért, hogy biztosítsa az iskolák közötti átjárhatóságot és visszaszabályozza az akkorra áttekinthetlenné vált tantervi rendszert. Csakhogy ekkor már sokféle (pl. tankönyvkiadók, egyházak és vállalkozó szellemű iskolai közösségek által kidolgozott) kerettantervet használtak, ami következtében csak kis mértékben lett egységesebb az oktatási, nevelési, képzési munka az iskolákban. Viszont az érettségi vizsgakövetelmények, a taneszközök (nem a tankönyvek) alapvetően a minisztérium által 1998-ban megjelentetett kerettantervekhez igazodtak csaknem 15 éven át. Csak a Nemzeti alaptanterv 2012. évi átdolgozását követően készült új kerettanterv az oktatási kormányzat irányításával, amely érvénybe lépését az átdolgozott NAT bevezetéséhez igazították³⁰. E központi kerettanterv ismét fokozatosan „felülírja” az összes többi kerettantervet. 2020. februárban a rendelet közzététele nélkül jelentek meg a módosított Nemzeti alaptantervhez illeszkedő kerettantervek az Oktatási Hivatal honlapján.

A kerettantervek visszanyúlnak a magyarországi iskolarendszer hagyományaihoz és a pedagógusok igényeihez, műfajukban inkább hasonlítanak a hagyományos tantervekre, mint a Nemzeti alaptantervre, ezért a tanárok és az egész társadalom számára könnyebben értelmezhető. A műveltségi területek helyett **tantárgyakba rendezik** a tanulókkal szemben támasztott követelményeket³¹. A kerettantervek meghatározzák, hogy az egyes évfolyamokon minimálisan hány órát kell az egyes tantárgyak tanítására fordítani. Ezen felül az iskolák belátásuk szerint, pedagógiai céljaiknak megfelelően még növelhetik egy-egy tantárgy óraszámát a szabadon tervezhető időkeretből. A tantárgyi rendszer megadja az egyes évfolyamok oktatásának szervezeti keretét. A tantárgyakba csoportosított műveltségi tartalom elvileg a helyi tantervekben átszervezhető, ha azt az iskola pedagógiai programja indokolja, szükségessé teszi.

²⁹ 28/2000. (IX.21.) OM rendelet

³⁰ 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet

³¹ Az 1998-as kerettantervekben a tantárgyak mellett modulok, kisebb egységek is voltak, amelyek tartalmát tanítani kellett, de annak szervezeti keretét az iskolákra bízta, tananyagát hozzá teheték valamely hagyományos tantárgyhoz (pl. a hon- és népismeret modul a természetismerethez, a történelemhez), vagy rövidebb időszakban tanították.

Nemzeti alaptanterv (2020)	Kerettanterv (2020)
Érvényessége: 1–12. évfolyam, valamennyi iskolatípus	Érvényessége: 1–12. évfolyam, valamennyi iskolatípus
A követelményrendszert 2(4) éves életkori szakaszokra bontja	A követelményrendszert 2 éves szakaszokra és tartalmi egységekre bontja
A követelményeket (a tanulási eredményeket) műveltségi területekben és tantárgyakban csoportosítja	A követelményeket (a konkrétabb tartalmakat) tantárgyakban csoportosítja
Javasolt időkereteket (óraszámokat) ad meg	Kötelező heti óraszámokat és szabadon tervezhető időkeretet ad meg
Bármely iskolaszervezethez illeszkedik	Minden iskolaszervezeti típust külön kerettanterv szabályoz ³²
Az 1–12. évfolyam között összességében spirális a tananyag elrendezése	Középfokon a tananyag koncentrikusan épül az általános iskolai tananyagra
Elvileg a felhasználható időkeret 80%-ára határoz meg tananyagot ³³	Nincs információ
Nem határoz meg feldolgozási sorrendet az életkori szakaszokon belül	Javasol egy tematikus feldolgozási sorrendet az életkori szakaszokon belül

A Nemzeti alaptanterv és a kerettantervek műfaji jellemzőinek összehasonlítása (Makádi M.)

Tantárgy	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Környezetismeret általános iskola	1	1	1	1	–	–	–	–	–	–	–
Természetismeret általános iskola szakiskola ³⁴	–	–	–	–	2	2	–	–	–	–	–
Földrajz általános iskola gimnázium szakközépiskola ³⁵	–	–	–	–	–	–	1	2	–	–	–
	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	–
	–	–	–	–	–	–	–	–	2	1	–

Földrajzi tartalmú tantárgyak (csak földrajz vagy földrajzi tartalmak is) kötelező minimális heti óraszámja a 2012-es kerettantervekben

A kerettantervek elsősorban arról szólnak, hogy mely témakörökkel kell foglalkozni az egyes évfolyamokon az adott tantárgy keretében. A témakörök pedagógiai és tartalmi kibontása azonban nagyon eltérő a különböző kerettantervekben. Az 1998-as szinte csak témafelsorolás volt. A 2012-es cél- és fogalomrendszert is tartalmaz, a pedagógiai folyamat egészében gondolkodik: az előzményekből indul ki, és azt körvonalazza, hogy mely tartalmakon és tevékenységeken, fejlesztési folyamaton keresztül hová kívánja eljuttatni a tanulókat a témakör feldolgozásnak, illetve az életkori szakasz végére. Sajnos a 2020-as kerettantervek szakítanak ezzel a könnyen áttekinthető szerkezeti felépítéssel, csak felsorolásban adják meg

³² Folyamatosan készülnek

³³ Szükség esetén az óraszámok 100%-a is felhasználható a NAT-ban foglaltak elsajátítására

³⁴ 2016-tól szakközépiskola, ahol megszűnt a földrajzoktatás

³⁵ 2016-tól szakgimnázium, ahol csak bizonyos szakmacsoportok esetében van földrajztanulás

a tanulási eredményeket³⁶, a fejlesztési feladatokat és ismereteket, a fogalmakat, valamint a javasolt tevékenységeket.

Tematikai egység	= a tantárgy tananyagának egyik témaköre	Óraszám = javasolt feldolgozási időkeret
Előzetes tudás	= amely ismeretekkel és készségekkel rendelkeznek már a tanulók	
Tantárgyi fejlesztési célok	= azok a tartalmi, képességi elemek, nevelési területek, amelyek megalapozhatók vagy fejleszthetők a témakör feldolgozása során	
Követelmények – Ismeretek/fejlesztési követelmények	Kapcsolatok	
= a témakörhöz tartozó ismeretek, készségek, attitűdök, kompetenciák, esetleg tevékenységek, amelyek teljesítése elvárható minden tanulóól (nem minimális teljesítmény)	= más tantárgyak vagy az adott tantárgy tartalmi és készségelemei, amelyekre támaszkodhat a feldolgozás, vagy majd azok felhasználják a témakörben megszerzett tudást	
Kulcsfogalmak/fogalmak	= a témakörben előforduló legfontosabb fogalmak vagy fogalomkörök, amelyekről mindenképpen kell tanítani (nem az összes tanítandó fogalom és nem a mindenki által elsajátítandó minimális fogalmak listája)	
A fejlesztés várt eredményei a ciklus végén	= azok az ismeretelemek, készségek és kompetenciák, amelyekre várhatóan szert tesznek a tanulók a témakör feldolgozása során	

A kerettantervek (2012) tantárgyi követelményrendszerének felépítése

4.2. A földrajzi műveltség-tartalom szemlélete az alapképzés szakaszában

A földrajzi ismeretek alapozása alsó tagozatban hagyományosan a környezetismeret keretében történik (2020. után csak 3–4. évfolyamon), ami a természetismeret (2020. után természettudomány) tantárgyban folytatódik az 5-6. évfolyamon. Az eltérő tantárgynevek mögött különböző rendszer és tartalom rejtőzik. A **természetismeret** és a **természet-tudomány** a természettudományos tantárgyakat komplex módon kívánja megalapozni, benne földrajzi, biológiai, kémiai, fizikai és környezettudományi alapismeretek kapnak helyet. A **környezetismeret** viszont integrált jellegű tantárgy volt, hiszen a természettudományos alapismeretek mellett társadalmi (főleg állampolgári) alapismereteket is tartalmazott³⁷. Tehát a kerettantervek tovább viszik a Nemzeti alaptanterv azon alapelvét, hogy a kisgyerekeknek a 6. évfolyam végéig komplex jellegű megismerésre és alapkészség-fejlesztésre van szükségük. Az 5–6. évfolyamos tananyag nem földrajz, nem is biológia, fizika vagy kémia, tehát nem leegyszerűsített szaktudományok! **A természetismeret közös logikára felfűzött természeti alafolyamatokat, jelenségeket** tár a gyerekek elé.

Mely földrajzi jellegű témák feldolgozásával foglalkoznak a földrajzot is alapozó tantárgyak? A felsorolásban zárójelben a javasolt óraszám szerepel, illetve az, hogy ebből hány órában foglalkoznak a földrajzi jellegű ismeret feldolgozásához szükséges idő.

³⁶ Vélhetően a várható eredményeket jelenti.

³⁷ Ez 2020-ig volt így, ezt követően a társadalomtudományi ismeretek tanulása alapozás nélkül kezdődik a felső tagozaton.

A 2012-es kerettantervben:

- 1–2. évfolyam: az iskola (8/4), az iskolás gyerek (8/2); mi van a tanteremben? (8/1), anyagok körülöttünk (8/1); időjárás (8/8) – összes földrajzi témájú óra: 16 óra (az időkeret 29%-a).
- 3–4. évfolyam: mennyi időnk van? (7/7); tájékozódás (7/7); lakóhelyi hagyományok (7/4); merre megy a hajó? (6/3) – összes földrajzi témájú óra: 21 óra (az időkeret 30%-a).
- 5–6. évfolyam: állandóság és változás a környezetünkben (9/2), kölcsönhatások és energia (9/2), tájékozódás a valóságban és a térképen (9/9), a Föld és a világegyetem (9/7), felszíni és felszín alatti vizek (8/6), alföldi tájakon (8/3), hegy- és dombvidékek (12/4), természet és társadalom kölcsönhatásai (6/3) – összes földrajzi témájú: 30 óra (az időkeret 43%-a).

A 2020-as kerettantervben:

- 3–4. évfolyam: időbeli tájékozódás (8), térbeli tájékozódás (8), Magyarország (6) – összes földrajzi témájú: 22 óra (az időkeret 32%-a)
- 5–6. évfolyam: tájékozódás az időben (6), térképészet (14), topográfia (7), belső és külső erők (10), légköri jelenségek, folyamatok (6) – összes földrajzi témájú: 43 óra (az időkeret 32%-a)

4.3. Szemléletváltás az önálló földrajz tantárgy kerettanterveiben

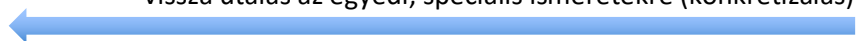
A földrajztanításra-tanulásra fordítható csekély időkeretben nehéz tanítási-tanulási folyamatról beszélni, és nem lehet a világ minden részéről és azonos részletességgel tanítani. Ehelyett ki kell választani problémaköröket és vezérfonalakat, amelyek segítségével a tanár kialakíthatja a tanulóknál az általános **földrajzi-környezeti szemléletet**. Ezt többféle módon próbálják irányítani a kerettantervek. A topográfia-központú földrajztanulás helyett **a modellekben való gondolkodás képességének kifejlesztését** kívánják elősegíteni olyan megközelítésekkel, mint pl. a tipikus tájak földrajza, a társadalmi és környezeti modellek értelmezése, valamint a földrajzi övezetesség. E szemléleti váltás csak akkor következhet be, ha a földrajztanárok szemlélete is változik, módszertani kultúrája fejlődik, és a tankönyvek szellemisége is igazodik a tantervi elvárásokhoz. Ezek hiányát jól példázza a tipikus tájak földrajzának helyzete, amely noha 1995 óta kiemelt tantervi követelmény, a mai napig nem honosodott meg a földrajztanítási gyakorlatban. Az általános iskolai földrajztanítás továbbra is alapvetően **regionális szemléletű**, mert a tanulók ebben az életkori szakaszban alacsony absztrakciós képességgel rendelkeznek, elsősorban konkrét terekben eredménye-sebben gondolkodnak. Azonban ez nem azt jelenti, hogy a Föld minden regionális egységével ugyanabban a megközelítésben kell foglalkozniuk. A kerettanterv a tematikus blokkokban megfogalmazza, hogy mi legyen a feldolgozás fő szempontja (pl. a világgazdaság kelet- és délkelet-ázsiai szereplőinek társadalmi és gazdasági fejlődése, a környezet állapotát

veszélyeztető folyamatok, élet és gazdálkodás a tipikus tájakon).

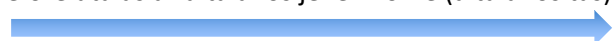
A feldolgozás során a **visszaütaló tanítási-tanulási stratégia** eredményesebb lehet a mindig mindent ugyanazon séma szerinti tanulásnál. Lényege, hogy először mindig a nagyobb téregységgel, az általános vonásokkal (pl. földrészekkel, országcsoportokkal) ismerkednek, majd a kisebbekkel és az egyediekkel (pl. országokkal, országon belüli régiókkal). A szűkülés során a már megismert általános ismeretekre csak visszaütálnak, az egyediséget fejtik ki. Ezáltal nemcsak a már birtokolt tudásba ágyazódik az új, a frissen szerzett tudás, hanem a téregység sem szakad ki a környezetéből a gyerekek képzetében. Ehhez kapcsolódik az a cél is, hogy a földrajz-tanításnak sikerüljön elérni, a tanulóknak legyenek képzetük az egyes országokról, tájakról, s ezek valószerűek legyenek. Ne a vaskohászat és textilipar legyen képzetük alapja, hanem az életmód, a szokások, a kultúra, a gazdaság és a környezet viszonya, valamint természetesen ezek okai és következményei. A haza földrajzát is problémakörökben csoportosítva tanulják (pl. Magyarország idegenforgalmi adottságai és a fenntarthatóság jegyében történő jövőbeli fejlesztése, egy-egy kis- és középtáj vagy település komplex megközelítése). A 8. évfolyam végéig a tanulóknak átfogó képzetrel kell rendelkezniük a világról, kerek egész ismeretrendszerrel és hozzájuk kötődő készségeket kell birtokolniuk, hiszen a kerettantervek bevezetésével ismét jelentős hányaduk (akik szakiskolában vagy a szakköznevelők egy részében folytatják tanulmányaikat) ekkor befejezi földrajzi tanulmányait.

5–6. évfolyam		7–8. évfolyam		9. évfolyam	10. évfolyam
kontinens		kontinensrész országcsoport	ország	természet- földrajzi példák jelenségekre, folyamatokra, összefüggésekre	társadalom- földrajzi példák
felismerés, megnevezés	általános ismeretek	sajátos ismeretek			

vissza utalás az egyedi, speciális ismeretekre (konkretizálás)

előre utalás az általános jellemzőkre (általánosítás)

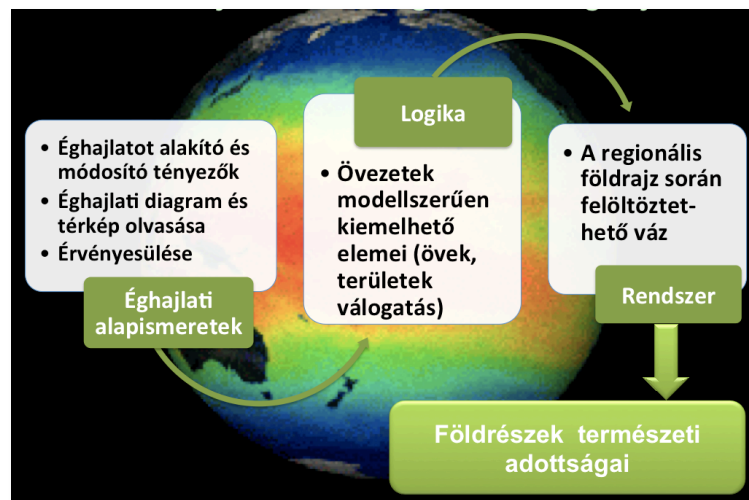

A visszaütaló tanítási-tanulási stratégia a regionális földrajzban (Makádi M.)

Ugyancsak a modellszemlélet erősítését célozza, hogy a regionális földrajzi tanulmányokat követően **általános földrajzi szintézisre** kerül sor (kb. 18 óra; a földrajzi övezetesség rendszere, a pénz és a munka világa). A kerettanterv tehát ismét visszatér³⁸ ahhoz a hagyományos tananyag-feldolgozási elvhez, hogy az általános földrajzi fogalmakat, alapfolyamatokat és összefüggéseket a regionális anyagba ágyazottan, epizódyszerűen tanítjuk. Így nehéz lesz ismét a regionális tartalmak beillesztése a földrajzi alaplogikai hálóba. A tapasztalat szerint ugyanis a tanulók nem tudják értelmezni az egymás utáni órákon tanult különböző éghajlatokat, ha nem ismerik a szélrendszereket, nem értik meg a kontinensek

³⁸ Visszalépés a 2012-es kerettantervhez képet, ahol az általános földrajzi áttekintés (kéregföldrajz, övezetesség, gazdaság) megelőzte a regionális feldolgozást.

fejlődését, ha nem ismerik a hegységképződési folyamatokat, és az országok gazdasági helyzete, annak mérőszámai is felfoghatatlanok, ha nincsenek alapvető közgazdasági ismereteik.

A földrajzi övezetesség alapjai témakör logikája az általános iskolai kerettantervben (Makádi M.)

Ugyancsak szemléleti kérdés, hogy a földrajztanításnak túl kell jutnia a pusztá ténymegállapításokon, a leíró jellegű bemutatással szemben a Föld kisebb-nagyobb területegységeit a természetföldrajzi adottságokból következő gazdasági élet mindennapi jelenségeinek, kapcsolatrendszeinek megláttatásán túl gazdálkodási és környezeti szempontból, a **környezettudatosság**, a **fenntarthatóság** kérdéseinek átgondolásával kell feldolgozni, feldolgoztatni. A 2007-es tantervtől kezdve a megismerési folyamatban az ismeretek passzív befogadásával szemben az **aktív tudásszerzésre** helyeződött a hangsúly, amiben kitüntetett szerepe van a **tevékenykedtető módszerek** alkalmazásának. Ezt a 2020-as kerettanterv tovább hangsúlyozza a javasolt tevékenységek felsorolásával (sajnos azonban nem tartalmakhoz kötve).

4.4. A földrajz tantárgy térbeli rendező elve és tartalma

A földrajzi ismeretek elrendezése az általános iskolai kerettantervekben lineáris elvet követ. A környezetismeret és a természettudomány órákon **lineárisan tágul a tér** a tanulók előtt, hiszen közvetlen környezetük, lakóhelyük, megyéjük, majd hazánk tájainak földrajzi folyamataival ismerkedtek meg konkrét példákon keresztül. Eközben a megfigyeléseknek van a legfontosabb szerepük, hiszen ez az alapkészség-fejlesztés időszaka. 7–8. évfolyamon újrakezdődik a földi térrel való ismerkedés lineáris elve a 2020-as tanterv szerint, szakít a korábbi, az 1978-as tanterv óta folyamatosan érvényesülő jól bevált gyakorlattal, az egyre szűkülő térmegismerési folyamattal. Mintha nem lenne megelőző tudásszerzési szakasz, újra a közvetlen lakókörnyezet földrajzából kiindulva Magyarországon, a Kárpát-medence térségén vezet végig a tanulókat 7. osztályban (38 óra). 8. osztályban Európa és az Európán kívüli földrészek eltérő fejlettségű térségeivel ismerttet meg (40 óra). Így az általános iskola végére

áttekintő képet kapnak a tanulók a Föld kontinenseiről, jelentősebb országcsoportjairól és néhány kiemelten fontos országáról. Ezek az ismeretek a középiskolában más logika szerint kerülnek elő, hiszen ott már nem a regionális, hanem a **koncentrikus elv** érvényesül. A tanulók a Föld egészére vagy nagyobb részeire vonatkozó földrajzi-környezeti folyamatokkal és összefüggésekkel ismerkedtek meg alapvetően az általános természetföldrajzi és az általános társadalomföldrajzi rendezőelvek alapján, de regionális kitekintéssel.

A földrajz tantárgy fő témakörei a 2012-es kerettantervben:

- 7–8. évfolyam: a szilárd Föld anyagi és folyamatai (8³⁹), a földrajzi övezetesség alapjai (7), gazdasági alapismeretek (5); Afrika és Amerika (14), Ázsia (10), Ausztrália, a sarkvidékek és az óceánok (4); Európán általános földrajza (5), Észak- és Mediterrán-Európa (5), Atlanti-Európa (6), Kelet- és Közép-Európa (7), a Kárpát-medencevidék (5), a hazánkkal szomszédos országok (6); hazánk természeti és kulturális értékei (5), Magyarország társadalomföldrajza (10)
- 9–10. évfolyam: kozmikus környezet (7); a földi tér ábrázolása (6); a Föld szerkezete és folyamatai (14), a légkör (11), a vízburok (11); földrajzi övezetesség (12); társadalmi folyamatok a 21. század elején (6), a világgazdaság jellemző folyamatai (11); helyünk a Kárpát-medencében és Európában (14); a társadalmi-gazdasági fejlődés regionális különbségei Európában (14); az Európán kívüli kontinensek, tájak, országok társadalmi-gazdasági jellemzői (14); globális kihívások, a fenntarthatóság kérdőjelei (10).

A 2020-as kerettanterv alapján viszont a térszemlélet fejlesztése fordított lett, 7–8. évfolyamon **a közelitől a távoli**, a helyitől a globális felé halad. A középiskolában a regionális földrajz tulajdonképpen ismét megszűnt, csak Magyarország esetében lelhetőek fel elemei.

A földrajz tantárgy fő témakörei a 2020-as kerettantervben:

- 7–8. évfolyam: tájékozódás a földrajzi térben (4), közvetlen lakókörnyezetünk földrajza (5), Magyarország földrajza (25), Kárpát-medence térsége (8), Európa földrajza (22), az Európán kívüli térségek tipikus tájai, eltérő fejlettségű térségei (20), a földrajzi övezetesség rendszere (8), életünk és a gazdaság: a munka és a pénz világa (10).
- 9–10. évfolyam: tájékozódás a kozmikus térben és az időben (6); a kőzetburok (11), a légkör (9); a vízburok (7), a geoszféra kölcsönhatásai és összefüggései (15), átalakuló települések, eltérő demográfiai problémák a 21. században (7), a nemzetgazdaságtól a globális világgazdaságig (17), Magyarország a 21. században (9), a pénz és a tőke mozgásai a világgazdaságban (7), globális kihívások, a fenntartható jövő dilemmái (14).

Kulcsfogalmak

kerettanterv, tantárgy, környezetismeret, természetismeret, természettudomány, földrajz

³⁹ Zárójelben a feldolgozásukra javasolt óraszám

5. A HELYI TANTERVEK KÉSZÍTÉSE

Az iskolai tartalmi munka szempontjából a tantervi szabályozás legfontosabb szintje a **helyi tanterv**, hiszen az fogalmazza meg, hogy miféle fejlesztési folyamat zajlik az intézményben. A pedagógiai program része. Lényegében az iskolatípusnak megfelelő kiválasztott **kerettanterv adaptációja**, amely figyelembe veszi az iskola társadalmi környezetét, tárgyi és személyi feltételeit és nevelési programját. A helyi tanterveket az iskola tanárai állítják össze a Nemzeti alapterven alapuló kerettantervek alapján.

A helyi tantervek általában az alábbiakat **tartalmazzák**:

- az egyes évfolyamokon tanított kötelező és választható tantárgyakat;
- a tantárgyak óraszámait, fő témaköreit és követelményeit, a magasabb évfolyamba lépés feltételeit;
- az ellenőrzés, az értékelés és a minősítés tartalmi és formai követelményeit;
- a differenciálás módjait;
- az alkalmazható törvényeket és más taneszközökre vonatkozó döntéseket (pl. tankönyvválasztás).

A helyi tantervek összeállítása során lényegi lépés annak eldöntése, hogy mely keret-tantervet veszik alapul. (Megjegyzés: jelenleg a választhatóság nem minden esetben áll fenn, hiszen az egyes fenntartókhoz általában csak egy-egy, az adott iskolatípusnak megfelelő kerettanterv kapcsolódik.) A kerettantervekben a tartalmak és a követelmények kétéves szakaszokban vannak meghatározva. A tantestületek döntenek arról (a törvényi lehetőségeken belül), hogy mely tantárgyakat és mennyi időkeretben tanítják. A kerettantervekben szereplő tantárgyak tartalmaiból más logikai elven szervezett tantárgyak is szervezhetők (pl. más tartalmi vagy fejlesztési integrációs elvek alapján). Az egyes tantárgyakhoz le kell bontani és el kell rendezni a tananyagot az egyes évfolyamokra. Nem kötelező a kerettantervben megadott témaköröket és ajánlott óraszámait követni, azok sorrendje és a feldolgozásukra fordítható időkeret is módosítható (a kétéves szakaszokon belül). Fontos, hogy a kerettantervekben meghatározott követelményeket teljes egészében csak a kétéves szakaszok végére kell teljesíteniük a tanulóknak. Ebből következően nehéz az értékelés rendszerének és időzítésének a megtervezése.

Kulcsfogalmak

kerettantervi adaptáció, helyi tanterv

6. ÚJ JOGSZABÁLYOK KÖVETKEZMÉNYEI A FÖLDRAJZ TANTÁRGY HELYZETÉBEN

6.1. Az érettségi szabályok módosításának következményei

A jelenlegi **kétszintű érettségi rendszer**⁴⁰ a 2005/2006. tanévtől kezdődően van érvényben hazánkban. A bevezetését követő években a földrajz mint választható érettségi tantárgy kedvelt volt a középiskolások körében a nappali és az esti képzésben egyaránt, elsősorban középszinten. Ez némiképp enyhítette a földrajzórák alacsony számát a középiskolákban, hiszen az érettségire felkészítő foglalkozások két éven át (11–12. évfolyamon) keretét jelenthették a földrajzzal való foglalkozásnak (természetesen csak a földrajzból érettségizők számára). Különösen kedvelt volt a felnőttképzésben és a szakközépiskolákban. Ennek a viszonylag kedvező helyzetnek 2010-ben az a jogszabályváltozás vetett véget, amely a felnőttek számára is kötelezővé tette az **idegen nyelvi érettségi vizsgát**. Így a felnőttképzésben is a korábbi két választható vizsgatárgy helyett csak egy lett (a földrajz, a biológia és az informatika osztozott rajta).

Újabb jelentős és ugyancsak nagyon kedvezőtlen változást 2014-ben az **előrehozott érettségi lehetőségének megszűnése**⁴¹ okozott. Ez elsősorban a gimnazistákat érintette, hiszen korábban nagy könnyebbséget jelentett számukra, hogy miután 10. évfolyammal befejeződött a földrajz tanulása, lehetőségük volt a tantárgyból érettségi vizsgát tenni. Ezzel a rendelettel egycsapásra megfeleződött a földrajzból érettségizők száma hazánkban (évente 5-6 ezer fő). Egy jogszabályi változás⁴² következtében azonban 2020-tól ismét lehetséges előrehozott érettségi vizsgát tenni földrajzból is.

Az emelt szintű földrajzi vizsgát a kezdetektől fogva lényegesen kevesebb tanuló választotta, a vizsgaszám a megszerezhető plusz pontok ellenére is csak töredéke a középszintűnek. Ennek a legfőbb oka, hogy nem volt szükség az emelt szintű vizsgára ahhoz, hogy valaki egyetem vagy főiskolán folytassa tanulmányait, még akkor sem, ha földrajzzal kapcsolatos területen tanult tovább. Sőt, akár földrajzi érettségi nélkül is tanulhatott tovább valaki szakirányú területen. 2018-ig csak kevés szakon fogadták el pont vivő tárgyként a földrajzot. Ebben hozott pozitív változást, hogy a 2019. évtől a gazdaságtudományi képzési terület egy részén a választható

⁴⁰ 40/2002. (V. 24.) OM rendelet az érettségi vizsga részletes követelményeiről

⁴¹ Az érettségi vizsga vizsgaszabályzatának kiadásáról szóló 100/1997. (VI.13.) Kormányrendelet módosításáról szóló 106/2012. (VI. 1.) Kormányrendelet

⁴² 278/2019. (XI. 21.) Kormányrendelet Az érettségi vizsga vizsgaszabályzatának kiadásáról szóló 100/1997. (VI. 13.) Kormányrendelet módosítása

felvételi tárgyak⁴³ közé bekerült a földrajz is, ám jelenleg úgy tűnik, nem volt lényeges hatása az emelt szintű földrajzi érettségire választók számára.

A jelenlegi érettségi vizsgakövetelmények az alábbi linken érhetők el:

https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/erettsegi/vizsgakövetelmények2017/foldrajz_vk.pdf

6.2. A szakképzési rendszer átalakításának hatása a földrajzra

A középfokú szakképzési rendszer 2016. évi átalakítása⁴⁴ mindkét intézménytípusban kedvezőtlen változásokat hozott a földrajz tantárgy szempontjából. A nem gimnáziumban továbbtanulók közül keveseknek adatik meg, hogy földrajzi képzésben részesüljenek. A korábbi szakközépiskolák **szakgimnáziumokká** alakultak (az intézménytípusban a korosztály egyharmad része tanul), amelyekben a tanulmányok érettségi vizsgával zárulnak. A szakgimnáziumi kerettantervek⁴⁵ értelmében ennek az iskolatípusnak jelentős részében megszűnt a kötelező földrajztanulás. A 9. évfolyamon integrált **természettudomány** nevű tantárgyat tanulnak a tanulók heti 3 órában. Ebben ugyan van földrajz, de csak természetföldrajzi ismeretek. A magasabb évfolyamokon kötelező és kötelezően választható tantárgyak is vannak. A 10–12. évfolyamon a szakgimnazistáknak kötelező egy természettudományos tantárgyat tanulniuk három éven át heti két órában. Az azonban központilag meghatározott, hogy mely szakmai ágazatokban melyik tantárgyat. Kötelező földrajzoktatás csak a bányászati, a közgazdasági, az ügyviteli, a kereskedelmi, a vendéglátóipari, a turisztikai, az optikai és a földmérési ágazatokban van. Néhány ágazatban (rendészet-közszolgálat, pedagógia, szociális és közművelődési ágazat), valamint a kéttannyelvű képzésben a földrajz a kötelezően választható tantárgyak közé tartozik a 11. és a 12. évfolyamon heti 2 órában. A többi ágazatban tanulók úgy szereznek érettségi bizonyítványt, hogy középszinten nem tanulnak földrajzot.

A korábbi 4-5 éves szakiskolákból 3 éves **szakközépiskolák** lettek, amelyekben szakmunkás képzés szerezhető. Érettségi vizsgát csak azok a tanulók tehetnek, akik még két éves programban vesznek részt sikeresen. A szakközépiskolai kerettantervek⁴⁶ alapján a természettudományos tantárgyak erősen visszaszorultak. Mindössze egyetlen tanévben (9. évfolyamon) tanulnak **természetismeret** nevű komplex tantárgyat, amiben szintén csak természetföldrajzi tartalmak szerepelnek. Így tehát mondhatjuk, hogy a szakközépiskolások számára a földrajz tanulása befejeződik az általános iskolai tanulmányokkal.

⁴³ 18/2018. (II. 14.) Kormányrendelet az érettségi vizsga vizsgaszabályzatának kiadásáról szóló 100/1997. (VI. 13.) Kormányrendelet és a felsőoktatási felvételi eljárásról szóló 423/2012. (XII. 29.) Kormányrendelet módosításáról

⁴⁴ 2011. évi CLXXXVII. törvény a szakképzésről és annak végrehajtási rendeletei

⁴⁵ 22/2016. (VIII. 25.) EMMI rendelet a kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről szóló 51/2012. (XII. 21.) EMMI rendelet módosításáról 9. melléklete

⁴⁶ 22/2016. (VIII. 25.) EMMI rendelet a kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről szóló 51/2012. (XII. 21.) EMMI rendelet 11. mellékletének módosításaként

Kulcsfogalmak

kétszintű érettségi vizsgarendszer, előrehozott érettségi vizsga, szakgimnázium, szakközépiskola, természettudomány tantárgy, természetismeret tantárgy